

מהותה של פת הבאה בכיסנין והשלכותיה לימינו

הגמ' בברכות מב. אומרת שעל פת הבאה בכיסנין מברכים 'בורא מיני מזונות' (אלא אם כן קבע עליה סעודה, אז חייב לברך המוציא).

בהגדרת פת הבאה בכיסנין נחלקו ראשונים:

א. רש"י (ברכות מא, ב) מפרש:

פת שנילושה עם תבלין... ונותנין בה תבלין הרבה, אגוזים ושקדים, כעין אובליאש. מעין זאת כתב הרמב"ם (ברכות ג', ט), שפת הבאה בכיסנין היא "עיסה שנילושה בדבש או בשמן או בחלב, או שעירב בה מיני תבלין ואפאה" (להלן ננסה לבחון האם דברי רמב"ם ורש"י זהים).

ב. רבינו חננאל (מובא בתר"י, ברכות כט, א באלפס, ד"ה שאין לך), רשב"א, טור - כיסים שממלאים אותם בדבש ושקדים (בצק של לחם עם מילוי).

ג. רב האי גאון (מובא בערוך, ונב"י קס"ח) - פת, בין מתובלת ובין לא, שעושים אותה כעכים יבשים, וכוססין אותם בבית המשתה ושלא בבית המשתה, ומנהג בני אדם שאוכלין ממנו קמעא (כעין קרקרים של ימינו).

להלכה פסק השו"ע (אור"ח¹ קס"ח, ז) כשלוש הדעות, שעל כל אחד מן המקרים הנ"ל מברכים מזונות:

פת הבאה בכיסנין, יש מפרשים: פת שעשוי כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוקר ואגוזים ושקדים ותבלין, והם הנקראים רישקולא"ש ריאלחש"ו; וי"א שהיא עיסה שעירב בה דבש או שמן או חלב או מיני תבלין ואפאה, והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה (וי"א שזה נקרא פת גמור, אלא אם כן יש בהם הרבה תבלין או דבש כמיני מתיקה שקורין לעקי"ך שכמעט הדבש והתבלין

¹ ההפניות במאמר לשו"ע הן לאור"ח.

הם עיקר, וכן נוהגים) (רש"י וערוך וכן יש לפרש דעת רמב"ם); וי"מ שהוא פת, בין מתובלת בין שאינה מתובלת, שעושים אותם כעכים יבשים וכוססין אותם, והם הנקראים בישקוני"ש, והלכה כדברי כולם שלכל אלו הדברים נותנים להם דינים שאמרנו בפת הבאה בכסנין.

בדרך כלל השו"ע מכריע כאחת הדעות, ואילו במקרה שלנו פסק כשלושתן! את ההסבר לכך הוא מביא בחיבורו הבית יוסף, בו הוא מבאר ש"כיוון דספיקא במידי דרבנן, נקטינן כדברי כולם להקל". דהיינו: מחמת הספק פסקנו כדברי כולם. אך לכאורה דברים אלו תמוהים, שהרי ברכת המזון דאורייתא, ואם כך, זהו ספק תורה! עוד הוסיף הב"ח להקשות על גישה זו, שיייתכן שיש כאן חשש של לא תשא, כי אם הוא מברך ברכה לא נכונה הרי שזו ברכה לבטלה (ב"ח אור"ח קסח):

ואיכא לתמוה למה אמר שהוא קולא הלא אם אינו מברך ברכה הראויה לה בין כך ובין כך הוא חומרא שעובר משום לא תשא.

לאור זאת הב"ח חולק על הבית יוסף, וסבור שאין לאכול פת הבאה בכסנין של 'כיסים' או של 'כוססים', אלא בתוך הסעודה. רק אם נילושה ברוב דבש וכד', נחשב הדבר לדעתו לכיסנין לכו"ע ומברך עליו 'מזונות'.²

אנו לא פוסקים כב"ח, ואנו רגילים לאכול פת הבאה בכיסנין ולברך עליה מזונות, כדעת השו"ע. כיצד אכן ניתן להקל כשלוש הדעות?

א. מדברי הט"ז (שם, ס"ק ו) עולה שברכת מזונות פוטרת גם לחם. לאור זאת ברור שאין כאן חשש ברכה לבטלה:

ולי נראה דלא קשה מידי דודאי ברכת בורא מיני מזונות פוטר הכל אפילו עיסה דהא זיין אלא שמפני חשיבות הפת קבעו עליו המוציא ושלש ברכות משום הכי כל שאין ברור שיש שם חשיבות ואינו בכלל כיסנין יש להקל שלא להצריך המוציא ויש על זה גם שם חומרא שלא לומר בחנם המוציא ושלש ברכות.

יסוד זה, שברכת מזונות פוטרת הכל (מלבד מלח ומים), עולה כבר בדברי ראשונים (עיין בספר המנהיג, הלכות סעודה אות קנד; כסף משנה, ברכות ד', ו ועוד) וכך כתב גם הברכי יוסף (קס"ז) ועוד, וכך פסק להלכה בנשמת אדם (נ"ח, ב), המ"ב (בה"ל קס"ז, י), בן איש חי (בלק, שנה ראשונה, אות יג) ועוד.³

² מאידך, הבה"ל קס"ח, ח, ראה כעיקר דווקא את הדעה של 'כיסים'. היתרון לדרכו של הב"ח הוא שבצק מתוק מהווה שינוי בגוף הבצק, וזהו לכאורה השינוי הגדול ביותר.

³ אמנם, הרשב"ץ (על הרי"ף, ברכות מ:) כתב שלא יצא כשבירך "מזונות" על הגפן, אך כאמור

לגבי ברכת המזון: כנראה שלדעה זו ברכה מעין שלוש פוטרת ברכת המזון בדיעבד. יסוד זה, שברכה מעין שלוש פוטרת בדיעבד ברכת המזון, נפסק במ"ב (שעה"צ קס"ח ס"ק עא; ובמ"ב קצ"א ס"ק א; ועיין בכך למעשה בשו"ת יביע אומר ח"ב סימן י"ב, וכן עולה מהחזו"א או"ח סימן כ"ח ז. אמנם דבר זה איננו מושלם, כי מדרבנן ברור שצריך לברך את הברכה הראויה).

כמו כן, ייתכן שכיוון שאינו אוכל שיעור שביעה אין בכך ספק של תורה (ואם אוכל שיעור של שביעה, ממילא מברך ברכת המזון⁴ ויש להאריך בכך ואכמ"ל).⁵

חזקת מזונות: הט"ו (קס"ח, ס"ק ו) אינו מסתפק בכך שברכת מזונות פוטרת בדיעבד גם לחם, אלא מוסיף (עיין לעיל בציטוט דבריו) שכיוון שיש לנו ספק, הרי שכיוון שהוא מזונות בודאי אלא שאין אנו יודעים אם הגיע לתואר לחם, הרי שאנו מעמידים אותו על חזקתו ומברכים מזונות. אמנם, תירוץ זה איננו פשוט, שהרי לא מדובר על מציאות שבה הבצק היה פעם בחזקת מזונות ואולי השתנה כעת. מדובר על סוגי בצק שאולי מאז ומעולם היו המוציא (לאחר אפייה כמובן. קודם אפייה הבצק הוא שהכל).⁶

דעת הפוסקים שיצא.

⁴ הנחה זו איננה פשוטה, שכן היא מתבססת על כך ששיעור שביעה זהה לשיעור קביעות סעודה. אולם אין זה ברור כלל, וייתכן מאוד שאלו שני שיעורים שונים (עיין מ"ב קס"ח ס"ק כד [בעניין קביעות סעודה] לעומת קפ"ד ס"ק כב [בעניין שיעור שביעה לחיוב דאורייתא]) ואכמ"ל.

⁵ אמנם, עדיין קשה: גם אם זהו ספק דרבנן, אזי לכאורה היה מקום לומר שלפחות לכתחילה ישתדל לאכול בתוך הסעודה! ועיין בדברי הגרשו"א בשו"ת מנחת שלמה, י"ח, ב, שבספק ברכות זו הכרעה מודאי שניתן להקל, ולא רק מספק, ולכן אינו צריך להחמיר על עצמו, ומצד הדין מותר לו לאכול ללא ברכה, ויש להאריך גם בכך ואכמ"ל.

⁶ ייתכן שדברי הט"ו תלויים במחלוקת במהותה של פת הבאה בכיסנין. נחלקו הראשונים האם פת כיסנין במהותה נחשבת כלחם מן התורה (וחכמים הם שקבעו שרק על לחם מברכים המוציא), או שמא מן התורה יש לה דין של מזונות (ורק בקביעות סעודה קבעו חכמים לברך המוציא וברכת המזון). בעל הכסף משנה (ברכות ג', ט) סובר שפת כיסנין היא לחם מן התורה:

ותדע דהא עיסה שנילושה במי פירות תנן דחייבת בחלה ואפ"ה אינו מברך עליה המוציא כל שלא קבע עליה הילכך ע"כ דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא אלא לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלש ברכות אפי' בכזית אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו דהיינו עיסה שנילושה במים לבד בלי שום תערובות אבל כל שיש בה שום תערובות ממי פירות או מתבלין כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו לא חייבוהו לברך המוציא ושלש ברכות אא"כ אכל שיעור שדרך בני אדם לקבוע עליו.

לפי שיטתו, ברור שאם יש ספק ורוצים להעמיד בחזקה המקורית היה צריך דווקא להעמיד

ב. אמנם, ישנה דרך אחרת להסבר פסיקת ההלכה כשלוש הדעות גם יחד. ישנם ראשונים, כמו הרשב"א (בשו"ת הרשב"א, ח"ז תקל"ג, וכן נראה גם בחידושי בברכות מא, ב ד"ה נמצא), שהביאו את כל הפירושים, ונראה שלא ראו מחלוקת ביניהם.⁷ ייתכן שאין כאן מחלוקת בין הראשונים, אלא דוגמאות לדברים שדרך העולם לקבוע עליהם. וכך ביאר המאמר מרדכי (הובא בבה"ל קס"ח, ז) וכן כתב בערוך השולחן (קס"ח, ה) וכן כתב בשו"ת בית אפרים (או"ח, סימן י"ב).

יסוד זה של 'קביעות סעודה' מוסכם על הכל. הבית יוסף עצמו כותב:

דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא אלא לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלש ברכות אפילו בכזית אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו דהיינו עיסה שנילושה במים לבד בלי שום תערובת אבל כל שיש בה שום תערובת ממי פירות או מתבלין כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו לא חייבוהו לברך המוציא ושלש ברכות.

וכך כתב הב"י גם בכסף משנה (ברכות ג', ט): "דלא קבעו חכמים לברך המוציא וג' ברכות אפילו בכזית, אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו".

יסוד זה עולה גם מדברי הראשונים. רש"י (מא, ב ד"ה פת הבאה בכיסנין) מבאר ש"לאחר אכילה וברכת המזון היו רגילים להביא כיסנין", דהיינו, שאחד הדברים המאפיינים פת הבאה בכיסנין הוא שאינה באה כסעודה, לשביעה, אלא לאחר

בחזקת לחם, ולברך המוציא.

אמנם לפי שיטות אחרות פת כיסנין נחשבת למזונות מדאורייתא. כך למשל עולה מדברי הריטב"א (מב, א ד"ה כל שאחרים):

דפת הבאה בכסנין תורת דייסא עליו ותורת פת תורת דייסא עליו כשאין קובע סעודתו עליו ותורת פת כשהוא קובע סעודתו עליו ואם כך במקרה של ספק, נעמידה בחזקת מזונות. לפי שיטתו יש מקום רב יותר לדברי הט"ז, שבמקרה של ספק נעמידה בחזקת מזונות. כאמור, עדיין ייתכן שכיוון שהספק הוא אם הבצק מראש הוא כיסנין או המוציא, הרי שגם לשיטה זו אין עדיפות למזונות על המוציא (פרט לכך שמוזנות היא ברכה כוללת יותר).

⁷ ניתן לראות יסוד זה גם בראשונים אחרים. למשל, בשו"ת הרמב"ם (רי"ג) כתב ש"הקטאי"ף הממולאים והמטוגנים דינם לדעתי כדין פת הבאה בכסנין ואם אוכלים אותם אחר הסעודה, יברך עליהם בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש". אם כך, למרות שהרמב"ם סובר שכיסנין הם בצק שנילוש עם דבש וכו', הרי שכתב שגם פת ממולאת נחשבת ככיסנין, ומכאן שהוא סבור שיש כמה דוגמאות לפת כיסנין. כך גם במאירי (ברכות מב.) שמביא את הפירושים של ר"י והר"ח בפת כיסנין, אך איננו כותב שהלכה כדברי האחד מהם, ואחר כך אומר שגם ללחמניות יש דין פת כיסנין.

הסעודה, כקינוח. כך כתבו גם תר"י (כט, א באלפס, ד"ה שאין): "פת ידוע שהיו בו מיני תבלים הרבה, ומפני התבליים אין דרך לאכול ממנו כל כך", וכדבריהם גם ברש"י הנ"ל: "שמאכלו מועט".

אם כך, מדוע הבית יוסף נימק שפוסקים כדברי כולם בגלל ספק ברכות, ולא כתב שאלו דוגמאות שונות לקביעות סעודה שאין ביניהן מחלוקת?

ייתכן שהוא סבור שהם חולקים בשאלה מה רגילים האנשים לאכול כקביעות סעודה. אולם דבר זה תמוה, שהרי לא שייך לקבוע בכך מח', אלא צריך לבחון בהתאם לכל דור ודור על מה רגילים לקבוע סעודה!

אלא, שכנראה לפי הב"י צריך שני דברים כדי לברך מזונות: א. אין לאוכל צורת פת. ב. דרך העולם לאוכל הפת הזו לתענוג, ולא לשביעה. לכן, לפי שיטתו, נחלקו הראשונים בהגדרת א', דהיינו מה נחשב צורת פת. מנהג העולם משפיע רק על דבר שאין בו צורת פת, ולא על שיש בו צורת הפת. כלומר: לפי הבית יוסף, צורת הפת השונה (שבה נחלקו הראשונים) היא סיבה וגורם כשלעצמו – בהגדרה הבסיסית של לחם. דבר זה לא משתנה במהלך הדורות, ואם יש צורה של לחם, הרי שזו סיבה בפני עצמה להגדירו כלחם!

ואם כך, לפי הבית יוסף לחם יכול להיות מוגדר באחת משתי צורות: או שיש לו צורת פת (ובכך נחלקו הראשונים, וכיוון שלדעתו זהו ספק דרבנן, אנו פוסקים לקולא, שכל אחת מהדעות בראשונים נחשבת כדבר שאין בו צורת פת וברכתו מזונות), או שדרך בני האדם לקבוע עליו וכפי שכתב בבית יוסף.⁸

לעומת זאת, לפי המאמר מרדכי וערוך השולחן, הקביעה היחידה היא האם מנהג העולם לאוכלה לתענוג או לשביעה. אם זהו מנהג העולם, אזי ברכתו מזונות, ואין יותר משמעות לצורת הפת. לפי זה צורת הפת היא רק סימן לדברים שדרך העולם לאוכלם לתענוג.

ננסה לראות מעט השלכות לשתי ההבנות הללו: שיטת הספק (שיטת הבית יוסף, שיש מחלוקת בין הראשונים בהגדרת פת כיסנין [=סיבה] ומברכים מזונות על כל הסוגים כי זהו ספק דרבנן) או שיטת הדוגמאות (שיטת המאמר מרדכי וערוך

⁸ אם נבאר את הבית יוסף לפי שיטתו לעיל (בכסף משנה שהובא בהערה), שכיסנין נחשבים ללחם מן התורה, אלא שחכמים קבעו לברך עליהם מזונות כיוון שלא אוכלים אותם לשובע, הרי שנצטרך לומר שחכמים שאירו את הברכה המקורית על לחם ביחס לדברים הקרובים ללחם, או מחמת אכילתם לשובע (ואת זה קבעו דווקא בפת כיסנין) או במצב שיש 'צורת הפת'.

השלחן, שאין מחלוקת בין הראשונים [=סימן], וכל אחד נתן דוגמה אחרת⁹):

* מה הדין אם אדם אוכל עוגות מכל הסוגים (עוגות ממולאות; בצק מתוק; קרקרים) או אפילו רק משניים מהסוגים? לפי הבנה א', לכאורה יצטרך לברך ברכת המזון, שכן במקרה זה אין ספק שהוא מחוייב בברכת המזון (כי לפי כל שיטה מתחייב בברכת המזון כשאוכל מן הסוגים האחרים, ואולי אף כשאכל רק שני סוגים, שהרי לכל אחד מן הראשונים שתי הדוגמאות האחרות הן לחם לכל דבר ועניין). לפי הבנה ב' ברור שלא יצטרך לברך ברכת המזון, כי כולם מסכימים שבכל המקרים הללו מברך מזונות. למעשה, מנהג העולם לברך מזונות ומעין שלוש גם במקרה זה.

* נפ"מ נוספת: מה הדין של אדם שאוכל מציות וכד' עם בשר ואורז (בפחות משיעור קביעות סעודה) - האם צריך לברך על הבשר והאורז?¹⁰ אם פת הבאה בכיסנין מעין זו היא ספק לחם, הרי שלכאורה לא יברך, כי אם היא לחם, הרי שהבשר והאורז נטפלים אליה. ואכן, בשו"ת אור לציון (י"ב, יא) כתב שיאכל את הבשר והדגים לפני המזונות או לאחר שבירך על המחיה. ודבר זה תואם את שיטת הספק. אולם לפי שיטת הדוגמאות ברור שיברך על הבשר והדגים, כי המציות ודאי אינן לחם. וכך מנהג העולם וסתימת שאר הפוסקים שלא הזכירו חומרה זו.

* נפ"מ לעניין רצה בברכת המזון: להלכה בשתי הסעודות הראשונות בשבת חוזר על ברכת המזון אם שכח רצה, ובסעודה שלישית אינו חוזר. מה הדין אם אדם עשה קידוש בבוקר ואכל עוגות, ואחר כך אכל סעודת שבת עם לחם, ושכח רצה בברכת המזון? אם העוגות שאכל בבוקר נחשבות כלחם, הרי שהקידוש בבוקר כבר נחשב כסעודה שנייה, והסעודה כעת היא סעודה שלישית ולא יצטרך לחזור על ברכת המזון (יש כאן שאלה נוספת, האם ניתן לאכול סעודה שלישית לפני חצות). אולם אם עוגות אינן לחם, הרי שהסעודה כעת היא רק סעודה שנייה וממילא יצטרך לחזור על ברכת המזון כששכח רצה (ודן בכך הקהילות יעקב בברכות שם). כמו כן, אם עוגה היא ספק פת, ניתן להקל בה יותר עבור קידוש במקום סעודה.

למחלוקת זו השלכות נוספות ונדון בהן להלן בהרחבה.

⁹ גם לפי שיטת הדוגמאות ייתכן שישנה הגדרה אחת למונח 'פת כיסנין', אבל הגדרה זו המתארת פת כיסנין איננה גדר בלעדי לברכת מזונות, אלא היא מצביעה על עיקרון של אכילת דגן שאיננה לשובע, שאותו ניתן ליישם גם במקרים אחרים.

¹⁰ שאלה נוספת היא האם צריך לברך ברכת המזון כשביחד יש שיעור ארבע ביצים (או כמות אחרת של קביעות סעודה) ואכמ"ל.

יסוד זה של דרך העולם לקבוע עליו סעודה מאוד מסתבר, ונבאר מעט את הדברים: הגמ' בדף מב, א מקשה על רב יהודה הסובר שעל פת הבאה בכיסנין לא מברכים 'המוציא', מדברי שמואל, שעל 'לחמניות' מברכים המוציא (הגמ' מיישבת שמברכים המוציא על לחמניות רק אם קבע עליהן) ה'לחמניות' הללו אינן מה שקרוי כיום לחמניות, ונחלקו רש"י והתוס' בהגדרתן:

רש"י (ברכות מא, ב) ביאר שפת הבאה בכיסנין היא פת שנילושה עם תבלין ואוכלין מהן דבר מועט ונותנים בה תבלין הרבה, ואגוזים ושקדים, כעין אובליא"ש (מעין אפיפות, בצק עם מילוי מתוק, אגוזים ושקדים):

פת הבאה בכסנין - לאחר אכילה וברכת המזון היו רגילים להביא כיסנין, והן קליות, לפי שיפין ללב כדאמרינן בעלמא (עירובין כ"ט ב) הני כיסני דמעלו לליבא, ומביאין עמהן פת שנילושה עם תבלין כעין אובליא"ש שלנו, ויש שעושין אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט, ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט - לא הטעינוה ברכה מעין שלש.

וכן גם בדבריו במב. ד"ה 'לחמניות' ביאר שמדובר ב"אובליא"ש בלע"ז."

התוס' (מב, א ד"ה לחמניות) הקשו על רש"י. לשיטתם, במקרה של רש"י יש לברך המוציא גם אם לא קבע עליה סעודה. ולכן פירשו התוס' ש'לחמניות' (שברכתן מזונות) הם ניליש (מאפה מעיסה דקה):

לחמניות - פרש"י אובליא"ש ולא נהירא דא"כ אפילו לא קבע נמי לברך המוציא שהרי הוא לחם גמור שהרי סופו עיסה ונראה לפרש דהיינו ניליש"ש מיהו כי קבע סעודתיה עליה מברך עליו המוציא.

ובדף לח, א ביארו התוס' שלחמניות הן עיסה רכה מאוד כמו דייסא, ולכן ברכתן מזונות.

לכאורה סברת התוס', שעל בצק מתוק עדיין מברכים המוציא, מסתברת מאוד, שהרי ככל שדבר יותר משובח ברכתו מתעלה! ואילו בפת הבאה בכיסנין מתרחש לכאורה ההיפך: כשהפת עשויה רק ממים וקמח - ברכתה המוציא וברכת המזון, ואילו כשהוסיפו לה עוד דברים ושיבחו אותה, היא הופכת להיות מזונות!¹¹

¹¹ הערת עורך (ש.א.): לענ"ד נראה להסביר אחרת את דעת התוספות מדוע יש לברך על אובליא"ש המוציא; הנימוק של התוספות לכך הוא "שהרי הוא לחם גמור שהרי סופו עיסה" - גדר זה מופיע במשנה (חלה א', ה) לגבי חיוב בחלה, ומשם לומדים התוספות לגבי ברכת המוציא. דהיינו, לדעת התוספות כל מאפה החייב בחלה ברכתו המוציא, משום שזהו "לחם" מדאורייתא. הדין של פת

אלא שכנראה רש"י הבין שהגדרת החשיבות בעניין זה אינה נובעת מעשירות העיסה, אלא מתפקידה: עוגות מאוד טעימות וטובות, אבל עיקר מזונו של האדם לא יכול להיות מבוסס על עוגות. עיקר מזונו של האדם הוא על הלחם, ועל כך תיקנה התורה את ברכת המזון: "ואכלת ושבעת וברכת"¹².

להלכה במחלוקת רש"י ותוס' בעניין לחמניות פסק השו"ע בסימן קס"ח, ח כדעת התוס', שאובליא"ש הוא לחם גמור:

לחמניות, אותן שבלילתן עבה שקורין אובליא"ש, לחם גמור הוא ומברך עליו המוציא ובהמ"ז; ואותן שבלילתן רכה ודקים מאוד שקורין ניבלא"ש, מברך עליהם בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש; ואם קבע סעודתו עליהם, מברך המוציא וברכת המזון.

אולם הדבר תמוה, שהרי בסעיף ז פסק השו"ע כדעת רש"י, שעל בצק מתוק מברכים מזונות! ובאבן העזר (קס"ח ז-ח) הקשה על כך, וכן בשער הציון (ס"ק ל):

דאם היה ממולא בתבלין או שנילוש בדבש וכהאי גוונא, היינו פת כיסנין הנוכר בסעיף ז דאינו מברך עליו אלא בורא מיני מזונות בדלא קבע. ועיין ברש"י ברכות מ"א ע"ב דיבור המתחיל פת ובתוספות מ"ב ע"א דיבור המתחיל לחמניות, וצריך עיון. ועיין באבן עזר ובמגן גבורים שנתעוררו בזה.

הבאה בכיסנין, שברכתה בורא מיני מזונות ורק אם קבע עליה מברך המוציא, הוא דוקא במאפה שאינו חייב בחלה ואינו לחם מדאורייתא.

יש להבהיר, שנראה שרוב הראשונים והפוסקים חלקו על סברה זו, וסברו שדין פת הבאה בכיסנין נאמר לגבי מאפה שמדאורייתא דינו כלחם, ואף על פי כן קבעו חכמים שיש לברך עליו בורא מיני מזונות: א. כך אומר במפורש הכסף משנה, עיין בדבריו שהובאו לעיל הערה 6. ב. כך אומר הרמב"ם בהלכות ברכות ג', ט: "פת הבאה בכיסנין, אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות...". ג. כל שלוש הדעות בעניין פת הבאה בכיסנין, מתארות סוגי מאפים החייבים בחלה, דהיינו שלא סברו כדעת התוספות, שדבר החייב בחלה ברכתו המוציא. שיטת התוספות היא אם כן שיטה רביעית, החולקת על השיטות הללו.

אמנם יש להעיר, שהשו"ע פסק את שלוש הדעות הללו, ואף כתב במפורש בכס"מ ובב"י שפת הבאה בכיסנין היא לחם החייב בחלה, ויחד עם זאת גם הביא להלכה את דברי התוספות (קס"ח, ח), דהיינו שכפי הנראה הוא פירש את שיטת התוספות באופן אחר, שאינו סותר לשיטתו ולשיטת שאר הראשונים. ועיין להלן במאמר, שדברי השו"ע הללו טעונים ביאור, כיצד בדיוק חילק בין המקרים.

¹² אמנם, יש מקום לדון האם עיקר דין פת הבאה בכיסנין הוא דאורייתא או דרבנן, ויש לדון בכך בעקבות דין קביעות סעודה, אך אכמ"ל.

ולמרות שישנם עוד ראשונים שפסקו כתוס' (עיין באבן העזר הנ"ל, ובשו"ע הרב קס"ח קונ"א ס"ק ג), אבל כאמור, בשו"ע עצמו יש סתירה, והרמ"א כתב במפורש כדעת רש"י (קס"ח, ז). וכך עולה מפסיקת המ"ב (ס"ק לג-לד, ובה"ל ד"ה הרבה תבלין ובד"ה והלכה כדברי).

ייתכן שהיישוב הפשוט בשו"ע הוא, שהדבר תלוי בצורת האפייה ובמטרתה. כאשר מדובר על מיני מתיקה, הרי שאפילו מתיקות מעטה הופכת את המאכל למזונות. אולם, כאשר מדובר על "לחמניות", הרי שלמרות שהן מתוקות, ברכת תהיה המוציא, כי עשו אותן לקביעות סעודה (ונרחיב בכך בע"ה להלן).¹³

לחמניות "מזונות" וחלה מתוקה

כפי שראינו, היסוד של בצק מתוק בתור פת כיסנין נמצא ברש"י וברמב"ם. השו"ע והרמ"א (קס"ח, ז) נחלקו ברמת המתיקות. השו"ע פסק שדי בכך שיורגש טעם מי הפירות או הדבש. וכך כתב גם בדבריו בכסף משנה על דברי הרמב"ם (ג', ט). הרמב"ם (שם) כתב:

וכן עישה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה והיא הנקראת פת הבאה בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות. ומכאן למד הכסף משנה, שדי במתיקות מועטת "שעירב בה" מיני תבלין וכדומה (ועיין להלן בביאור הדברים).

הרמ"א, לעומת זאת, פסק שמברכים מזונות רק אם "יש בהם הרבה תבלין או דבש... שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר, וכן נוהגים". וכתב בדרכי משה, שכך נוהגים בסעודות נישואין להביא חלה מתוקה, ואם כן, מוכח שהיא נחשבת כלחם. הרמ"א בנה את שיטתו על רש"י, אך כתב שגם את הרמב"ם ניתן להסביר לשיטתו, ואין הכרח להסביר כבית יוסף.

ניתן לנסח את מח' השו"ע והרמ"א כך: לפי השו"ע כל דבר שאיננו לחם ממש, הופך להיות מזונות. לעומת זאת לפי הרמ"א, בצק רגיל הוא לחם, ורק אם הפך

¹³ אמנם אין ראיה לחילוק זה בשו"ע, ואין ראיה שלחמניות נועדו לשביעה (למרות שכיום מתייחסים ללחמניות כאל סעודה לשובע – כאמור, הלחמניות כיום אינן אלו שהגמרא עוסקת בהן); אך כך נראה לומר מצד הסברה, וזאת כדי ליישב את הסתירה (ואמנם, לפי רש"י האובליא"ש לא נועד לשביעה, וכפי שהבאנו בשמו לעיל, שהוא נועד דווקא למתיקה, וצ"ע).

לעוגה נחשב כמזונות. לכן, לפי השו"ע די במתיקות מועטת כדי להוציא את הבצק מדין לחם, ואילו לפי הרמ"א רק כשיש מתיקות רבה והלחם הופך לעוגה מברכים עליו מזונות.

או בניסוח אחר: לפי השו"ע, גם פת הבאה בכיסנין נחשבת כלחם, אלא שכיוון שיש בה מעט מתיקות איננה נחשבת כקביעות סעודה, וברכתה מזונות. לעומת זאת, לפי הרמ"א צריך להפקיע שם לחם כדי שהברכה תהיה מזונות, ולכן צריך מתיקות רבה.

או בניסוח נוסף: לפי השו"ע מברכים מזונות על כל דבר שלא רגילים לאכול כקביעות סעודה (די בהגדרה שלילית, שאין זה ממש פת). לפי הרמ"א מברכים מזונות על דבר שרגילים לאכול שלא לקביעות סעודה, אלא לקינוח (הגדרה חיובית של עוגה).

ייתכן שלפי השו"ע כל דבר שלא רגילים לאכול בקביעות לסעודה, איננו נחשב כלחם. לעומת זאת לפי הרמ"א, דבר שהיה יכול להיות מתאים לסעודה, אלא שאין אוכלים אותו בדרך כלל לסעודה מחמת היוקר והטרחה, נחשב עדיין כלחם. ולכן בצק מתוק קצת – ראוי לסעודה, אך אין עושים אותו בדרך כלל לסעודה, אלא עושים לחם רגיל מחמת הטרחה והיוקר והבריאות, וממילא לפי השו"ע דבר זה נחשב למזונות ולפי הרמ"א נחשב ללחם. ואולי אין כאן אלא מח' מציאותית, שבמקומו של השו"ע לא אכלו חלה מתוקה.¹⁴

המג"א כתב שהעיקר כרמ"א, וכן כתב הגר"א, והוסיף שזו פשטות הרמב"ם ורש"י. וכך נוהגים האשכנזים.

ולכאורה אכן פשטות דברי הראשונים כדעת הרמ"א. הרמב"ם כותב "עיסה שלשה בדבש" – משמע לכאורה שיש הרבה דבש, ולכן נחשב הבצק כנילוש בדבש. אמנם, אח"כ הרמב"ם כותב "או שעירב בה מיני תבלין" – וייתכן שאפילו כמות מעטה מספיקה. ומסתבר, לפי הבנת השו"ע, שהחלוקה היא: תבלין נותן טעם רב, ולכן די במעט "עירב בה תבלין", ואילו דבש צריך ממש ללוש בו את הבצק כדי שיתן טעם, ולכן צריך הרבה. מכל מקום, בדעת הרמב"ם ניתן להבין לשני הכיוונים.

¹⁴ וכפי שמבואר בדברי הבית יוסף שהבאנו לעיל ש"לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלש ברכות... אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו, דהיינו עיסה שנילושה במים לבד בלי שום תערובת, אבל כל שיש בה שום תערובת ממי פירות או מתבלין כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו", כלומר: בני אדם אינם רגילים לקבוע סעודתן על בצק מתוק!

בדעת רש"י, לכאורה הכרחיים דברי הרמ"א. רש"י (ברכות מא, ב ד"ה פת הבאה בכסנין - הובא לעיל) כותב: "פת שגלושה עם תבלין... ואוכלין מהן דבר מועט. ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט...". רש"י מדגיש "שנותנים בה תבלין הרבה", וכן שמחמת המתיקות "מאכלה מועט". ואם כך, צריך לומר שיש מתיקות רבה, ולכן אין זה דבר הנאכל בכמויות אלא מעט. ואם כך, מרש"י מוכח כדעת הרמ"א.

בשו"ת אגרות משה (או"ח, ח"ג סימן ל"ג) כתב שכאשר יש מתיקות רבה, הרי שזו פת הבאה בכיסנין בודאי לכו"ע, והשו"ע שכתב שמכריעים כדברי כולם מספק דיבר דווקא על פת שמתוקה קצת. לדבר זה עשויות להיות השלכות, למשל לגבי אכילת עוגות לקינוח הסעודה, שלפי זה אם מאד מתוק לכו"ע יברך מזונות (עיינו להלן).

מה נחשב "הרבה" לפי הרמ"א?

הט"ז (קס"ח, ס"ק ז) כותב:

פי' אם אין בו אלא דבש מועט אף ע"פ שניכר בה הטעם אלא צריך שיהיה בה הרבה תבלין או דבש ומיעוטו מים שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר דהיינו מצד הטעם שיותר נרגש טעם הדבש והתבלין מטעם העיסה דהוא דוקא כסנין וע"ז כ' וכן נוהגין.

כלומר, לפי הט"ז כוונת הרמ"א היא שהטעם של הדבש הוא המורגש ביותר, והוא נותן במאפה את הטעם העיקרי, אך אין צורך שיהיה רוב של דבש. וכן כתב במ"ב (קס"ח ס"ק לג, ובבה"ל ד"ה הרבה) והדגיש שהתנאי הוא שטעם העיסה טפל ביחס לדברי המתיקה. וכך הדגיש גם בסיום דבריו:

ר"ל שכ"כ תבלין מעורב בהן עד שעל ידי זה יהיה מנכר התבלין בטעם יותר מהקמח וכן בדבש ושמן וחלב בעינין שיהיה הרוב מהן ומיעוט מים שע"ז נרגש מהן הטעם הרבה מאד עד שע"ז הם העיקר וטעם העיסה טפל וכן בצירור הראשון שכתב השו"ע שממלאין מהם בעינין ג"כ שיהיה המילוי הרבה כ"כ עד שע"ז יהיה נרגש הטעם הרבה מאד.

מאידך, בשו"ע הרב (קס"ח, יא) כותב:

פת שגלושה בדבש או בחלב וחמאה או בשומן או בשמן או במי ביצים או במי פירות ויין או בשאר משקין חוץ ממים ואפילו עירב בה מעט מים אם הרוב הוא משאר משקין מברכין עליו בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין ג'... אבל עיסה שגלושה במים ועירב בה מעט דבש ותבלין אף על פי שטעם הדבש ותבלין נרגש בעיסה אין מברכין עליה בורא מיני מזונות אלא המוציא וברכת המזון כיון שהרוב מים.

שו"ע הרב מדבר על רוב משאר משקים. כלומר, שהקובע איננו המתיקות, אלא הכמות. ולכן, אם יש כמות גדולה של משקים ביחס למים, הרי שהברכה תהיה מזונו (ולכאורה גם אם הטעם לא יהיה ניכר). מאידך, אם עירב רק מעט דבש, יש לברך מזונו, למרות שהטעם מורגש.

ואם כך, לפי הט"ז ההגדרה היא לפי הטעם, ואילו לפי שו"ע הרב ההגדרה היא לפי הרוב.

מעין זאת כתב גם בדעת תורה למהרש"ם (קס"ח, ז):

ומ"ש בשו"ע דהוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה, נ"ל דהיינו אם הוי רוב מים, אבל ברוב מי פירות, אין צריך שיורגש בהעיסה טעם המי פירות... דמוכח כן... בכונת הרמב"ם.

כלומר: מברכים מזונו באחד משני מקרים: או במציאות של רוב מי פירות למרות שהטעם לא מורגש בעיסה, או במציאות בה מורגש טעם למרות שהתבלין הוא מועט (לפי שו"ע הרב רק הכמות קובעת).

בערוך השלחן (קס"ח, כב, כד) כותב בדומה לט"ז, שלא מדובר על כמות. הוא כותב דבר פשוט: לא ייתכן שמדובר בכמות, שהרי ישנם דברים שבכמות מועטה משפיעים הרבה, וישנם דברים שגם בכמות גדולה אינם משפיעים כמעט. אמנם, הוא לא מדבר על היכר בטעם, אלא על היכר במראה: "והעיקר אם למראית העין ניכר שאין זה פת סתם, והכל רואין שהוא פת ביצים או פת של שמן".

נפ"מ אחת היא, כמוכח, כששמו תמצית שנותנת טעם חזק, אך היא המיעוט: לפי הט"ז הברכה תהיה מזונו, ואילו לפי שו"ע הרב הברכה תהיה לכאורה המוציא.¹⁵ וכך לכאורה גם חלה מתוקה,¹⁶ שיש בה מתיקות גדולה אך בדרך כלל המים הם רוב המרכיבים שלה (שמים דבש או סוכר, אך בכמות הקטנה בד"כ מן המים).

הנפ"מ החשובה יותר היא לחמניות מזונו. בלחמניות אלו שמים רוב מי פירות, אך בדרך כלל טעמם לא שונה בהרבה מלחם, ובדרך כלל פחות מתוק מאשר חלה מתוקה.

לכאורה, לפי המהרש"ם ושו"ע הרב אכן הברכה תהיה מזונו, ואילו לפי הט"ז

¹⁵ אמנם, לפי המהרש"ם הברכה תהיה מזונו, כי הוא מסתפק באחד מהקריטריונים: רוב או מתיקות מורגשת; זאת בעוד לפי שו"ע הרב יש רק קריטריון אחד והוא הכמות.

¹⁶ אמנם, ביחס לחלה מתוקה אנו סבורים שיברכו המוציא לכו"ע, ועיין להלן.

והמ"ב הברכה תהיה המוציא.

אולם דברים אלו אינם פשוטים:

א. מי פירות או תרכיז פירות? בשו"ת מנחת יצחק (ה"ט סימן י"ז) כותב שאלו הסומכים על המהרש"ם והולכים אחר הרוב למרות ש"טעם הלחם כמעט שווה ללחם רגיל", רשאים לעשות זאת רק אם מדובר על מי פירות אותנטיים, אך אם מדובר על תרכיז פירות שמוסיפים לו מים, הרי שאין להחשיב את התערובת כ"מי פירות" אלא רק את התרכיז עצמו. ולפי זה לא ייחשב הדבר כרוב מי פירות, אלא אם כן ישימו מי פירות ממש (דבר שהוא יקר יותר, והרבה פעמים לא מציאותי).¹⁷ אמנם, אם הרוב נובע משמן וביצים וכדומה, הרי שהדבר מציאותי גם היום.

ב. אם הולכים לפי הרוב, יש לבחון האם הרוב של הדברים המתוקים (או התבלינים) הוא כנגד המים (שזו בדרך כלל כמות קטנה יותר) או כנגד הקמח. הב"ח (קס"ח ד"ה מיהו מצאתי) כותב שצריך רוב כנגד הקמח (אפשרות כזו עולה גם במג"א ס"ק טז).¹⁸ גם בשו"ת אגרות משה (או"ח, ח"ג סימן ל"ג) כתב שהרוב צריך להיות כנגד הקמח. הב"ח אף כותב, שאפילו אם אין מים כלל בעיסה, והכל נילוש במי פירות, הרי שאם הקמח הוא יותר ממי הפירות, הברכה היא המוציא. אולם המהרש"ם ושו"ע הרב והשל"ה (שער האותיות, ב', ב) כתבו שהדבש רוב כנגד המים (שזו כמות קטנה יותר). בכדי לסבר את האוזן: בדרך כלל לשלוש כוסות קמח מוסיפים כוס מים או מעט יותר. אם צריך רוב כנגד המים, הרי שהדבר אפשרי במציאות (משתמשים ביותר מחצי כוס מי פירות והשאר יהיו מים רגילים). אולם, אם צריך רוב כנגד הקמח הרי שלא יספיק שימוש במי פירות, אלא יהיה צורך בהרבה סוכר ודברים נוספים כדי שיגיע לשיעור של שלוש כוסות!

ג. הבעיה העיקרית הנראית לנו היא, שלכאורה אין הגיון בשיטה של "רוב". כפי שראינו, הדבר הקובע הוא דבר שרגילים לאוכלו שלא לקביעות סעודה. ואם

¹⁷ אמנם, בין, הרי שאם יש יחס של אחד לשישה נחשב הדבר כמשקה אחד. ונחלקו בדבר השו"ע והרמ"א, ואכמ"ל.

¹⁸ הוא מעלה אפשרות שאם העיסה נילושה במי פירות ברכתה המוציא, ורק אם נילושה בשמן ודבש ברכתה מזונוגות. דבר זה דוחה הפמ"ג, א"א ס"ק טז. אח"כ הוא מעלה שאם יש קצת מים הרי שברכתה מזונוגות, למרות שיש יותר תבלינים. דהיינו, שהדבש צריך להיות רוב כנגד הקמח.

כך, הדבר הקובע הוא הטעם (או אולי המראה) אך המרכיבים הפנימיים לכאורה חסרי משמעות, שהרי אדם שאוכל מתעניין בטעם, והגדרת הלחם בעיני אנשים נעשית לפי הטעם ולא לפי המרכיבים הפנימיים (אדם איננו אוכל "מתכון". הוא אוכל את העוגה או את הלחם, וטעמו הוא החשוב בעיניו)!

ייתכן שהמהרש"ם אכן לא סבור שהולכים אחר הרוב, אלא אחר הטעם. שהרי ראינו שברש"י חייבים לומר שהולכים לפי הטעם ("מאכלה מועט") וזהו היסוד לשיטת הרמ"א שפסק לפי רש"י. ואם נתבונן היטב בדברי המהרש"ם נראה שהוא כתב את דבריו בשיטת השו"ע: "ומ"ש בשו"ע דהוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה, נ"ל דהיינו אם הוי רוב מים, אבל ברוב מי פירות, אין צריך שיורגש בהעיסה טעם המי פירות...". ולפי זה, ייתכן שלפי השו"ע, אולי יש מקום להסתפק ברוב מי פירות, כי אולי יש בכך שינוי מועט, ודי בכך בשביל השו"ע. אבל לשיטת הרמ"א, שדורש שיהיה דבר השונה בהרבה, ונחשב כמו עוגה, ברור שלא יועיל הדבר שהכמות של מי הפירות גדולה מן המים, וחייב להיות טעם שונה בהרבה, שיהפוך זאת לעוגה.

ומסתבר, שגם בדברי הב"י מסתבר יותר לומר שצריך טעם, ולא די ברוב, כפי שביארנו מצד הסברה, שצריך שלא יהיו רגילים לאכול לקביעות סעודה. אבל לפחות בלשון הב"י והרמב"ם ניתן לומר גם כמהרש"ם.

ברם, המעיין בלשון הכסף משנה (ג', ט) ובדבריו בבית יוסף, יראה שמבואר בו שלא כמהרש"ם. הכסף משנה כותב:

והיה נראה לומר דהיינו דוקא בשלא נתן מים אלא מעט אבל אם נתן מים הרבה אף על פי שנתן ג"כ שאר משקין כיון דמיעוטא נינהו בטלים הם לגבי מים ויש לאותה עיסה דין פת גמור לכל דבר והכי דייק לישניה שכתב שלשה בדבש דאם לא כן הל"ל עיסה שנתן לתוכה דבש וכו'. אלא דמדכתב או שעירב בה מיני תבלין איכא למידק איפכא דהא תערובת תבלין דבר מועט הוא ואפ"ה מוציאו מתורת לחם לענין המוציא. ותדע דהא עיסה שנילושה במי פירות תנן דחייבת בחלה ואפ"ה אינו מברך עליה המוציא כל שלא קבע עליה. הילכך ע"כ דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא אלא לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלש ברכות אפי' בכזית אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו דהיינו עיסה שנילושה במים לבד בלי שום תערובות אבל כל שיש בה שום תערובות ממי פירות או מתבלין כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו לא חייבוהו לברך המוציא ושלש ברכות אא"כ

אכל שיעור שדרך בני אדם לקבוע עליו והוא שיהיה טעם התערובות ניכר בעיסה דומיא דעירב בה מיני תבלין שטעמם ניכר בעיסה וזה נראה עיקר.

מכאן ניתן להסיק שכדי להחשיב דבר ככיסנין לא די בכמות של שמן וכד' כרוב ביחס למים.¹⁹ הוא דורש שיתקיימו שני תנאים: א. דבר שאין דרך בני אדם לקבוע עליו סעודה. ב. "שיהיה טעם התערובת ניכר בעיסה".²⁰ וכן סתימת לשון השו"ע.

ואם כן, מלשון הכסף משנה מבואר שלא כשיטת המהרש"ם,²¹ וגם לפי הכסף משנה צריך שיהיה טעם בבצק, ולא די בכך שיש כמות גדולה יותר של תבלינים מאשר של בצק. וגם בשו"ע כתב שצריך שיהיה טעם, ומשמע שאפילו אם יש רוב, צריך טעם.

גם בשו"ע הרב אין ראיה, כי הוא כותב בתחילת דבריו שאם הרוב הוא דבש וכד', הרי שמברכים מזונות. ברם, ייתכן שכוונתו היא דווקא כשיש טעם בעיסה. ואכן, בסוף דבריו הוא כותב שאם הטעם ניכר אך אין רוב, מברכים המוציא. ומכאן, שייטכן שהוא דורש שני דברים: א. רוב דבש או שאר משקים. ב. טעם מורגש. אולם, אם יש רק טעם או רק רוב, הרי שיברכו המוציא.²² גם השל"ה (שער האותיות, ב', ב) מדבר אמנם על רוב, אך מדגיש "וטעם החלב ניכר בה יפה".

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סימן י"ז) הבין בדעת המהרש"ם ללכת אחר רוב משקים ולא להצריך טעם, אלא שדרש שיהיה רוב אמיתי של מי פירות (ביחס

¹⁹ אמנם בתחילת דברי הכסף משנה כתב שהדבר תלוי בכמות שבין המים לשאר משקים. ברם, ייתכן שהוא דורש גם טעם. וגם אם נאמר שהוא לא דורש טעם, הרי שאח"כ הוא מוכיח מן המשנה בחלה (ב', ב) שגם אם נילושה במי פירות חייבת בחלה, ולמרות זאת לא מברכים עליה המוציא, כי המוציא תלוי בקביעת סעודה ולא תלוי בהגדרה האובייקטיבית של 'לחם'. [הערת עורך (ש.א.): לענ"ד משמעות לשון הכסף משנה היא שהרישא, שבה נאמר שהדבר תלוי ביחס הכמותי שבין המים לבין שאר המשקים, היא רק הווה אמינא, ולמסקנה הוא דוחה זאת מחמת הראיות מדברי הרמב"ם והמשנה בחלה].

²⁰ מאידך, ניתן להבין שכאשר יש טעם מתוק – אזי אין דרך בני אדם לקבוע סעודה על פת זו.

²¹ אמנם, המהרש"ם עצמו סבור שדברי השו"ע שצריך טעם הם דווקא כאשר אין רוב מי פירות.

²² וכך עולה מדבריו ב'סדר ברכות הנהנין' (פרק ב') ש"עיסה גמורה שנילושה במים שעירב בה תבלין בלישתה, עד שאין דרך רוב בני אדם לאכול ממנה הרבה ולקבוע סעודה עליה מפני ריבוי התבלין" – משמע שצריך שינוי בטעם, שלא יהיו אנשים רגילים לאכול ממנו כמות גדולה.

למים) ולא רכו ששיחזרו אותו עם מים:

הנה באתרא הדין נהגו הנחתומים לאפות לחם מזונות בצורה זו, מכניסים כמות מים וכנגדם מי פירות בשוה, וע"י צירוף ביצים סוכר ושמן נעשים המים המעוט, והנה אף שאין טעם תערובת המי פירות ניכר בעיסה, וטעם הלחם כמעט שוה ללחם רגיל, סמכו לברך עליו במ"מ, על סמך מש"כ המהרש"ק בס' החיים (סי' קס"ח סעי' ז') והמהרש"ם בדע"ת (שם), דבכה"ג ברכתו במ"מ... ומה דאתאן מהנ"ל, דא"א למלאות החסרון מה שהחסירו ממה שהי' בברייתה, ע"י מלאות החסרון בידי אדם, ויש לחשוב המי פירות כמות שהם, וברכו יין לענין בפה"ג כתבתי בספרי שם, אכן בנוגע לפת הבאה בכיסנין במי פירות אין להוסיף מים רק פחות מרוב מהמי פירות כנלענ"ד. והנני חותם בברכה. יצחק יעקב ווייס.

וכן נראה מתשובת שבט הלוי (ח"ט סימן מ"ד שדן בדיני רוב בצורה הפורמלית), וכן הבין בספר וזאת הברכה (בירורים, סימן ב'). אולם, פשטות הדברים היא שצריך טעם של מי פירות, כדי שייחשב כדבר שלא רגילים לאכול לקביעות סעודה.

פרט לכך, במשנה ברורה (קס"ח ס"ק לג-לד. ובבה"ל שם ד"ה הרבה תבלין ובד"ה והלכה כדברי) פסק כדעת הט"ז, שהדבר הקובע הוא הרגשת הטעם. ולפי זה להלכה ברור שעל לחמניות מזונות יש לברך "המוציא": ראשית, אין הטעם ניכר בהן, וטעמן כמעט כמו לחמניה רגילה. שנית, אפילו אם היה הטעם ניכר בהן, הרי שעושים אותן לקביעות סעודה, ודבר זה מגדיר אותן כלחם. דבר זה אמור בוודאי לשיטת הרמ"א, אך גם לשיטת השו"ע שמסתפק במעט מתיקות, מסתבר שגם הוא דורש דבר שלא רגילים לאכול לקביעות סעודה כדי שייחשב הדבר כמזונות, כפי שראינו בפירוש בדבריו בב"י (וכ"כ בברכת ה', ח"ב, פ"ב, הע' 148). כמו כן, כמובן שלפי התוס' הלחמניות הללו נחשבות ללחם. וכפי שראינו, מסתבר שזו פסיקת השו"ע, שפסק לגבי לחמניות לברך המוציא, וכנראה שהדבר נובע ממטרת הלחמניות (כי הוא מדבר על אובליא"ש, שזהו בצק מתוק) [וכמובן שלפי הב"ח לחמניות אלו הן המוציא, כי אין רוב כנגד הקמח, אלא רק כנגד המים].

ולכן, מסתבר שלכו"ע הברכה על לחמניות 'מזונות' היא המוציא, גם אם נילושו ברוב מי פירות (ופרט לכך, פעמים רבות אין רוב כנגד המי פירות עצמם, כי גם הם עשויים מרכז וכאמור לעיל; וכמו כן, בדרך כלל יש שיעור של קביעות סעודה לכל ביחד - כדברי המג"א בסימן קס"ח, שנחשב כקביעות סעודה).

לכן אשכנזים ודאי צריכים לברך המוציא על לחמניות מתוקות, אולם מסתבר שכן

הדין גם לספרדים,²³ שהרי הדבר נראה כלחם לכל דבר וכדלעיל, וכן דעת הרב שלמה לוי (ראש הכולל בישיבת הר עציון), וכן כתב הרב משה לוי (בספרו ברכת ה', שם), וכן נראה עיקר למעשה.²⁴

חלה מתוקה – כפי שראינו, מח' השו"ע והרמ"א היא, האם כל דבר שאיננו פת ממש, אלא שיש בו קצת מתיקות, נחשב כבר כמזונות (שו"ע) או שמא רק דבר שיש בו מתיקות רבה מאוד (ומסתבר, שכל מהותו רק לקינוח) נחשב כמזונות (רמ"א). ולכאורה, אשכנזים יברכו 'המוציא' וספרדים יברכו 'מזונות'.

אולם, מסתבר שגם ספרדים יברכו 'המוציא'. כפי שראינו, כדי להפוך דבר למזונות צריך שמנהג העולם יהיה לאוכלו לתענוג (וייתכן שהשו"ע דורש שגם לא תהיה לו צורת פת). חלה מתוקה כיום נאכלת לסעודה, ולכן מסתבר שלכו"ע ברכתה תהיה 'המוציא'. וכן דעת הרב שלמה לוי גם ביחס לספרדים (ומעין זאת בברכת ה', שם הע' 146), אלא ששם כתב לאכול כביצה, כיוון שבני אדם רגילים לאכול מחלה מתוקה שיעור זה לצורך קביעות סעודה, ולא פחות).

פיצה

בשו"ע קס"ח, יז פסק בעקבות שבלי הלקט:

פשטידא הנאפה בתנור בבשר או בדגים או בגבינה, מברך עליו המוציא וברכת המזון.

מדובר כאן בבצק של לחם שיש בתוכו מילוי – בדומה לפיצה. פסק השו"ע הוא שיש לברך עליו 'המוציא' וברכת המזון.

²³ ושלא כשו"ת אור לציון (ח"ב פרק י"ב), שכתב שאם מרגישים מתיקות בחלה הרי ספרדים יברכו מזונות.

²⁴ שאלת מדידה נוספת היא, האם יש למדוד את הכמויות או את הטעם בצורה מדויקת. יש אחרונים שנקטו שיעורים של כמויות מדויקות, דהיינו שצריך שמי הפירות והדבש וכד' יהוו רוב ביחס לקמח או ביחס למים או שטעם הדבש וכד' יהיה מורגש יותר מן הטעם של העיסה (ט"ז ס"ק ז; מ"ב ס"ק לג ובבה"ל). אולם לעומתם סבר החזו"א (מובא באורחות רבינו, או"ח, ב', סימן נ"ט) שאין הכוונה לעיקר באופן זה, אלא שכאשר יש טעם מיוחד של מזונות שבני אדם רגילים להתענג עליו (ולאכלו כתענוג) – הרי זה מזונות.

לכאורה תמוה פסק זה, שהרי בסעיף ז' פסק השו"ע שפת הממולאת בדבש וכד' הוי פת כיסנין וברכתה מזוונות! ולכאורה דבר זה דומה למקרה שלנו, שממולא בגבינה וכד'! אז למה נשתנה הדין?

מקור הדברים בשיבולי הלקט בשם ר' ישעיה הראשון, וכן כתב הרי"ד (פסקי הרי"ד ברכות לו, ב). בפשטות הם חולקים על ההגדרה של "ממולא" בפת הבאה בכיסנין.²⁵ אולם, השו"ע פסק גם את דבריהם וגם את ההגדרה של ממולא. הט"ו (ס"ק כ) מבאר שרק אם קבע על הפשטידה הנ"ל מברך 'המוציא'. ואם כן, דינה זהה לכל פת כיסנין רגילה:

ודוקא שאפאו בתנור כו' - ... וק"ל הא מסיק בש"ע לעיל ס"ז דאם יש מילוי בעיסה הוה פת כסנין ואין לך מילוי גדול יותר מפשטי"ד.

ראיה לכך מביאים האחרונים מדברי תניא רבתי (עיין בבה"ל שם, ועוד), שמביא דין זה של פשטי"ד, וכותב במפורש שרק אם קבע עליה מברך המוציא.

אולם, השל"ה ועמק ברכה (כ"כ הט"ז והאליה רבה ס"ק לג בשמם) כתבו יישוב אחר. לדעתם תלוי האם המילוי הוא של בשר או של מיני מתיקה. מילוי של בשר וכד' נותן לפשטידא שם של לחם, כי אלו דברים שרגילים לאכלם לסעודה, בניגוד למילוי של מיני מתיקה שנותן לכך שם של קינוח ושל מזוונות.²⁶

וכך כתב בבה"ל (ד"ה פשטי"ד א), שאם נעשה הדבר כקינוח ברכתו מזוונות, ואם הוא נעשה לסעודה ברכתו 'המוציא', והוכיח כך בדברי הראשונים כמו הרי"א"ו:

פשטי"ד הנאפת וכו' - עיין במ"ב דאפילו בדלא קבע ס"ל להמחבר דמברך עליו המוציא ובאמת כן מוכח ברי"א"ו... ודלא כהט"ז בהבנת דין זה שס"ל דהכוונה דוקא בדקבע. והנה ראיתי שהרבה אחרונים מסכימים לדינא לדברי הט"ז שממולא בבשר ודגים דינו כמו ממולא בפירות שאינו מברך עליהם המוציא ובהמ"ז אלא בדקבע ומביאים ראיה לדבריהם מספר התניא שכתב כן בהדיא. והנה באמת כד נעיין היטב במקור הדברים יראה דאף המחבר מודה לדברי הט"ז דמילוי בשר הוי כמו מילוי פירות ורק דהמחבר מיירי בשהיה עשוי כעין סתם לחם שעשוי לשבוע וע"כ לא הוי בכלל פת כיסנין שעשוי רק לקינוח ולמתיקה בעלמא [וכמו שכתבו הפוסקים דפת

²⁵ ואכן, בפסקי הרי"ד בדף מא: שם מביא רק את פירוש רש"י לפת כיסנין, ששינוי בבצק נחשב לכיסנין.

²⁶ דעת המגן אברהם (ס"ק מד): הבה"ל הבין את המג"א כדעת השל"ה, שיש חילוק בין מילוי של בשר למילוי של מזוונות. אולם, האליה רבה ס"ק לג, הבין את המג"א כט"ז.

כיסנין הוא העשוי רק לקינוח סעודה בעלמא] וכמו שמורה לשון הריא"ז שכתב שהן עשויין פת ולפתן כאחד ולקביעת סעודה הם עשויין ור"ל דחשיב הבשר והדגים שממולא בתוכו כמו שאוכל לחם עם בשר ודגים הואיל שלחם זה עשוי לקביעת סעודה ולא לקינוח אכן אם עשויים ריקים קטנים ומעורב בהן פתיתין של בשר וניכר שאין עשויין רק לקינוח אחר הסעודה דינו ממש כפת שמעורב בפירות ובשאר מיני מתיקה דאינו מברך עליהם המוציא ובהמ"ז בדלא קבע וקרוב בעיני דבהכי מיירי התניא דפסק דהוי כפת כיסנין וכן מוכח מחמד משה לדינא כמו שכתבנו וכן מוכח בדרך החיים וע"פ הדברים האלה כתבתי דברי שבמ"ב.

הוא כתב שהט"ז וסיעתו מתבססים על תניא רבתי (סימן כ"ח), אך לדעתו גם הוא מדבר במציאות של ריקים קטנים שמעורב בהם בשר, אך הם מיועדים לקינוח, ולכן הברכה עליהם היא מזונות, אא"כ קבע עליהם. אולם בפשטידא המיועדת לקביעות סעודה, גם לשיטתו יברכו המוציא (ובערוך השלחן בסעיף נ כתב באופן דומה, שהתניא רבתי מדבר במציאות שבה יש הרבה בשר, עד כדי כך שהבצק שולי, והכוונה היא לשבוע מן הבשר ולא מן הפת. אבל בפשטידא, בה גם הבצק הוא למטרת שביעה, יברכו המוציא גם לתניא). וכך פסק למעשה גם במשנה ברורה (ס"ק צד):

דשאני התם דאין עשויין אלא לקינוח סעודה ולמתיקה משא"כ פשטיד"א שממולא בבשר דרך לאכלם לרעבון וכדי לשבוע והוי כמו שאר פת ובשר כשאוכל כאחד.

גם הרמ"א הבין כנראה את השו"ע כהסבר המ"ב, שאפילו אם לא קבע מברך המוציא. הרמ"א כתב לאחר דברי השו"ע על פשטידא:

ודווקא שאפאו בתנור בלי משקה, אבל אם אפאו במחבת במשקה אין לברך עליו ואין לאכלו רק תוך הסעודה כמו שנתבאר.

כלומר: אם אפו את הפשטידא במחבת עם משקה, הרי שהיא לא נחשבת כהמוציא, אלא כמו בצק שטגנו אותו, שיש מח' מה ברכתו (שו"ע, קס"ח, יג), ולכן יש לאוכלה בתוך הסעודה.

מדברים אלו עולה בבירור שפשטיד"א נחשבת כפת ממש, ולכן כשהיא בתנור ברכתה המוציא (אפילו אם לא קבע) וכשהיא במחבת היא בספק. אילו פשטיד"א היתה נחשבת כפת כיסנין, הרי שלא היה כלל ספק, כי אפילו אם היא בתנור ברכתה מזונות (לט"ז כשלא קבע), ואם כן בודאי שכשהיא במחבת ברכתה מזונות (כפי שכתב הרמ"א במפורש בסעיף י"ג, שבצק מתוק שטוגן במחבת ברכתו מזונות), ולא היה הרמ"א צריך לומר שניתן לאוכלה רק בתוך הסעודה מספק.

ולפי זה אנו יכולים להסיק שלא רק לדעת רש"י קיים העיקרון של פת שרגילים לאכול לסעודה, אלא אף לדעת השו"ע שפסק על פי הבנתו ברמב"ם, שאפילו על

מיעוט מתיקה מברכים מזונות, היינו רק כשמדובר על דבר המיועד לקינוח, אבל דבר המיועד לסעודה - ברכתו המוציא. ולכן גם אשכנזים וגם ספרדים יברכו המוציא על פיצה אם היא נאכלת אצל העולם לשם קביעות סעודה.

מהו המנהג לגבי פיצה? האם רגילים לאכול אותה כקביעות סעודה או כחטיף? נראה שכיום המנהג הרווח הוא לאכול את הפיצה בתור סעודה. ולכן הברכה על פיצה תהיה המוציא, אפילו אם אינו מתכוון לאוכלה כארוחה.

בשם הרב פיינשטיין אומרים שברכתה מזונות. אולם, מסתבר שבארה"ב אכלו (לפחות בזמנו) את הפיצה כקינוח. נראה, שרוב בני האדם כיום בארץ אוכלים פיצה בתור סעודה, ולכן מסתבר שברכתה 'המוציא'.²⁷

ולכן למעשה נראה לברך על פיצה רגילה (אפילו על חתיכה אחת, ואפילו על פירור קטן) המוציא. וכן דין גם לספרדים. וכן פסק בשו"ת יביע אומר (ח"ט או"ח סימן ק"ח, אות פד).

אם אין מנהג קבוע: בדרך כלל מנהגו של האדם איננו משפיע על הגדרת 'לחם'. 'לחם' מוגדר על פי מנהג העולם. אולם, ייתכן שבמקרה זה, כיוון שאין מנהג ברור, תוגדר הפיצה לפי מנהג האדם. דהיינו: אם אוכל פיצה לסעודה יברך המוציא, ואם אוכל אותה כחטיף יברך מזונות (וכן דעתו של הרב שלמה לוי שליט"א). ייתכן שביחס לפיצה רגילה אכן המנהג הוא לאוכלה כארוחה, אבל ביחס לפיצות קטנות, עגולות וכדומה - אין מנהג ברור, ובכך תהיה השפעה לדעתו של האדם, ואם יאכלנה כחטיף יברך מזונות, ואם יאכלנה כארוחה יברך המוציא.

מהי הגדרת "חטיף"? במציאות שלנו קשה להגדיר "חטיף". בעבר היו ארוחות מסודרות יותר. כיום אנשים רבים אוכלים הרבה אכילות ביניים.²⁸ נראה, שאם לא היה אוכל כעת אוכל ממשי (גם אם היה לו), אלא מחפש משהו קטן וטעים, גם כטעם וגם כדי להחזיק מעמד עד שהארוחה תגיע, הרי שהדבר מוגדר כ"חטיף" (למרות שיש לו גם מעט הנאת שביעה).²⁹

בצק שספג את הרוטב: הבצק של הפיצה הוא בצק של לחם. אולם לעתים ישנן

²⁷ וייתכן שהרב פיינשטיין הכריע כשיטת הט"ז, וממילא סבר מעיקר הדין לברך מזונות אלא אם כן אכל כמה חתיכות שאז יש לו דין קביעות סעודה ומברך המוציא וברכת המזון.

²⁸ אבי ז"ל היה אומר על מציאות זו (בשם אחד הגדולים): "אל תהיו כעכברים המכרסמים בכל עת".

²⁹ בדרך כלל הפוסקים דיברו על מציאות שבה הקינוח היה "לא... להשביע רעבונו" (עיין למשל מ"ב קס"ח ס"ק מא), אבל לא זו המציאות שלנו.

פיצות שספגו את רוטב העגבניות וכד', והבצק הוא כעת בצק מתובל. האם דבר זה נחשב כבצק שנילוש בתבלין?

התוס' בביצה טז, ב (ד"ה קמ"ל קמחא) כתבו שפשטידא של דגים שאפאה נכרי אסורה, כי השמן של הדגים נזל על הפשטידא, וכיוון שלשמן יש דין של בישולי עכו"ם, הרי שהוא נאסר ואוסר את הבצק. אמנם, מדברי התוס' עולה שהבעיה היא שהשמן מתחמם לפני שהוא נקלט בבצק, אולם אם היה נקלט בבצק ואחר כך מתחמם – לא היתה בכך בעיה של בישולי עכו"ם, כפי שמתבאר בתחילת התוס' ביחס לבצק הנילוש בביצים, שהביצים מתבטלות בבצק, ולכן הדבר נחשב לפת עכו"ם וניתן להתירו.

התוס' מוסיפים, שעל נילי"ש, כיוון שלא מברכים עליו המוציא, ממילא יש בו בעיה של בישולי עכו"ם. דהיינו: התוס' תולים דין בישולי עכו"ם בהלכות ברכות. לאור זאת נמצאנו למדים שגם רוטב הנמצא מעל הבצק ונספג אחר כך בתוכו נחשב כאילו נילוש מראש בתוך הבצק, וייחשב כפת הבאה בכיסנין.

גם השו"ע (יו"ד, קי"ג, ג) כותב שפאנדה שאפאה עובד כוכבים, הרי שהיא אסורה גם למקל בפת עכו"ם, כי השומן נאסר תחילה ואח"כ נספג בבצק. משמע, שאם לא היה נאסר תחילה והיה נספג בבצק, הרי שהדבר היה נחשב כאפייה, ולא היה נאסר. ומכאן למדנו שעקרונית אין הבדל בין אם נילוש מראש יחד לבין אם נספג בזמן האפייה. הסברה בכך היא, שסוף סוף יש כאן בצק שמעורב בשמן וכד', ומהו ההבדל בין אם נילוש כך מראש או שהדבר אירע באפייה?

הרמב"ם כתב (ג', ט) שפת הבאה בכיסנין היא עיסה שנילושה בדבש. השו"ע שינה מלשון הרמב"ם וכתב "עיסה שעירב בה דבש". משמע שאפילו אם לא נילושה אלא שהדבר נספג בדרך אחרת נחשב הדבר לפת כיסנין.

אך מסתבר שאין הבדל לענייננו, כי כפי שראינו מדובר על מאפה שרגילים לאוכלו כסעודה, ואם כך, גם אם בבצק יש תבלין, עדיין ייחשב הדבר כהמוציא (ועיין בכך להלן ב"מי פירות").

פיצה הנילושה במי פירות: לכאורה, לפי הנאמר לעיל, לא יועיל הדבר גם אם לשו את הפיצה במי פירות, כי דרך לקבוע עליה סעודה (ואם לא היו רגילים לאכלה לסעודה, אזי היתה מקבלת כבר שם של פת כיסנין, כי היא עם מילוי). וכך משמע כאמור מראשונים ואחרונים.

אמנם, ייתכן ללמד זכות ולחלק בין מצב בו אין שינוי בעיסה עצמה (כמו פשטידא של השו"ע או פיצה רגילה) לבין מקרה בו יש שינוי בעיסה עצמה (בצק מתוק או מתובלן או עם מי פירות): ייתכן שאם רגילים לקבוע על פת כיסנין בבצק

של לחם (עם מילוי) אזי יש לכך שם של לחם, אבל אם מדובר על עיסה אחרת, אזי זהו שינוי גדול מפת, ובמקרה זה, אף אם רגילים לאכול בתור סעודה, יש לברך עליה מזונות (אא"כ יאכל שיעור קביעות סעודה).

סיוע מסוים לכך יש בדרכי משה (קס"ח). הוא כותב שגם לחם מתובל ברכתו המוציא, אא"כ עיקר העיסה נילושה בדבש וכד', והוסיף שזהו המנהג, שבשבת ויו"ט ובסעודת נישואין מביאים לחם מתובל (הרבה, אך התיבול איננו העיקר) ומברכים עליו המוציא.

מדבריו משתמע, שלמרות שהדבר נאכל לקביעות סעודה, לא היו מברכים עליו המוציא אם התיבול היה החלק העיקרי. וכן לפי השו"ע, שגם תיבול המורגש נחשב כפת כיסנין, הרי שברכתו מזונות גם כשנאכל לסעודה. מכאן משמע, שכשהבצק עצמו שונה מלחם, הריהו יוצא מכלל פת, אף אם רגילים לאכול לסעודה (אא"כ אכל כשיעור קביעות סעודה, כמובן).

להלכה, ראוי להחמיר בכך. אמנם נראה, שאדם האוכל פיצה כחטיף, ומדובר בפיצה העשויה במי פירות, יש לו על מי לסמוך לברך 'מזונות' (וניתן לצרף לכך גם את דעת הט"ז הנ"ל, שבכל מקרה באופן זה מברכים מזונות), ובפרט אם טעם מי הפירות ניכר (כפי שהתבאר לעיל, וכך בשו"ת יביע אומר הנ"ל).³⁰ אמנם, כאמור, יש מקום להחמיר גם בכך (כיוון שהעולם רגיל לאכול זאת כסעודה).

לסיכום: בדרך כלל יש לברך על פיצה המוציא כיוון שהעולם רגיל כיום לאכול פיצה בתור סעודה (גם לאשכנזים וגם לספרדים). ואם לשו במי פירות – אם הטעם אינו ניכר, הברכה נשארת המוציא (והמקל בכך, יש לו על מה לסמוך). ואם הטעם ניכר – יש יותר מקום למקלים לברך מזונות, אולם יש מקום להחמיר גם בכך.

עוגות לקינוח בתוך הסעודה

בברכות מא, ב מבואר שיש לברך ברכה ראשונה על פת הבאה בכיסנין הנאכלת

³⁰ לכאורה היה מקום להחמיר גם כאן אם רגילים לאכול לשובע. אולם פרט לצירופים השונים שניתן לעשות כאן כדי להקל (ולצרף את הט"ז וכדומה), הרי שכיוון שגוף הבצק שונה מלחם, ייתכן שהאכילה כסעודה כבר לא משפיעה (שלא כמו פת ממולאת או בצק מתוק קצת או נכסס, שבהם אם העולם אוכל כסעודה הרי שהם מוגדרים כלחם). וכך עולה גם מהחיד"א בברכי יוסף (קס"ח, ז) שפשיט"א שנילושה בשמן נחשבת למזונות גם אם נאכלת כסעודה. דיון על כך עיין בקונטרס ברכת הפת (עמ' 42).

לקינוח הסעודה. נחלקו ראשונים בביאור הגמרא: האם מדובר לפני ברכת המזון או אחריה? וכן בשאלות נוספות. בכל אופן, מפסיקת השו"ע (קס"ח, ח) נראה שאכן יש לברך, אך לאור פסיקת ההלכה בדין פת כיסנין, נסתפקו בכך הפוסקים למעשה. בביאור הלכה (קס"ח, ח, ד"ה טעונים ברכה) דן בשאלה זו. בפשטות צריך לברך שהרי מדובר על קינוח בסוף הסעודה. אולם, כיוון שיש לנו ספק מהי פת כיסנין, ייתכן שהעוגה כבר נפטרה בברכת המוציא. הביאור הלכה מתייחס לדברי השו"ע שכתב לברך על סוג מסוים של מזונות בתוך הסעודה:

לדידן דמספקינן בפת הבא בכיסנין מאי הוא אף דהמחבר פסק להקל בכלם היינו משום דספק דרבנן להקל ואין מצריכין לו לברך המוציא ובהמ"ז כשאר פת משא"כ בענייננו להצריכו ברכה תוך הסעודה משום דנחזיקו לפת כיסנין אין סברא דאדרבה ספק דרבנן להקל ושמא מין זה פת גמור הוא ונפטר בברכת המוציא.

הביאור הלכה מציע:

ע"כ אין לברך על פת כיסנין בתוך הסעודה אא"כ הוא פת כיסנין לכו"ע [דהיינו שממולא וגם נילוש בדבש וכה"ג והוא דק ויבש] כ"כ דגמ"ר והגר"ז וכעין זה כתב ג"כ בחידושי רע"א וח"א ולפי מה שכתבנו לעיל בשם המאמר מרדכי דאפשר דמודו זה לזה אין קושיא כ"כ ולדינא נראה דבאוכל דבר הנילוש בדבש ומי ביצים וכה"ג בתוך הסעודה כגון לעק"ך וקיכלי"ך או שאוכל כעבי"ן יבשים לא יברך בתוך הסעודה אפילו אם אוכלן לקינוח ואם אוכל מדברים הממולאים בפירות [וכמה שצייר המחבר באופן הראשון] המברך עליהו בתוך הסעודה לא הפסיד דמשמע דרוב הפוסקים סוברין כן דזהו פת כיסנין. ובח"א משמע דאף על לעק"ך וקיכלי"ך לכתחלה ראוי שיכוין בשעת ברכת המוציא לפטור אותן.

הביאור הלכה כותב שאם התקיימו כל התנאים של פת כיסנין (כלומר: מדובר על בצק מתוק, פריך וממולא) יש לברך ברכה ראשונה על עוגה זו (כי בוודאי שלא נפטרה בהמוציא). אולם, אם לא התקיימו כל התנאים אין לברך שמא עוגה זו היא באמת לחם, ורק מספק מברכים עליה מזונות, ואם כך, כבר נפטרה בברכת המוציא. אמנם, הוא מוסיף שאם אוכל עוגה עם מילוי, המברך (בתוך הסעודה) לא הפסיד (ובוודאי אם מדובר על מתוק וממולא), כיוון שרוב הפוסקים סבורים שזוהי פת כיסנין.

אמנם, כל הספק של הביאור הלכה נובע מכך שהוא הבין שיש מחלוקת בין השיטות (וכפי שרומז בתוך דבריו). אולם, לפי שיטת הדוגמאות הרי שברור שכל

העוגות הללו לא נפטרו בהמוציא וכולן מזונות מוודאי וממילא יש לברך עליהן בתוך הסעודה.³¹

ולמעשה, נראה שאם מדובר על עוגת שמרים, אכן עדיף שלא לברך באמצע הסעודה, כיוון שפעמים רבות היא דומה ללחם ועשויה לעתים מאותו בצק ממש (אולם האוכל ומברך מזונות – יש לו על מה לסמוך).

אולם, ישנם דברים רבים שניתן לברך עליהם (ואף לפטור את עוגת השמרים שיאכלו אחר כך). דברים אלו הם דברים הרחוקים מאוד מלחם.

בשו"ת אגרות משה חלק או"ח ג סימן ל"ג, כתב שעל רוב העוגות בימינו יש לברך בתוך הסעודה כי הן עם הרבה סוכר וביצים ושמן, ורחוקות הרבה מלחם:

ובאכל לעקאך וקיכלאך קודם הסעודה שברוב הפעמים הם המינים שאוכלין אחר קידוש, כתב המ"ב שם דנכון יותר שאף לדעה ראשונה לא יברך עליהם ברכה אחרונה קודם הסעודה אלא יפטרנו בבה"מ אף שלא יאכל כלום ממנו בתוך הסעודה, מטעם דכתב בבאור הלכה דסובר דרק מדין ספק נותנין עליהם דין פת כיסנין ורק מספק נפטר במעין שלש, לכן טוב יותר לכו"ע לסמוך ליפטר בבה"מ. אבל לכאורה הספק שכתב הב"י בסימן קס"ח אינו אלא על עיסה שנילושה במעט דבש ומעט תבלין

³¹ ומנהג ירושלים (חיד"א) היה מחמת זה לאכול עוגות לאחר ברכת המזון. לדעתם היה ספק נוסף, שמא הברכה המקורית על כיסנין היא המוציא, ותקנו לה ברכה אחרת כדי לתת יותר חשיבות ללחם ולהשאיר לו לבדו את המוציא. ואם כך, גם אם זוהי פת כיסנין בוודאות, הרי שאולי היא נפטרה בהמוציא (לא רק מדין "טפל" אלא מהברכה עצמה).

נבחר מעט את העקרונות של גישה זו: אם קובעים סעודה על פת כיסנין מברכים המוציא וברכת המזון. מדוע? ייתכן, שמדאורייתא נחשבת פת כיסנין כלחם וברכתה המוציא וברה"מ. מדרבנן תיקנו שרק על לחם ממש יברכו המוציא וברכת המזון, כי רק לחם הוא דבר שרגילים לאכול לסעודה. כיוון זה עולה מדברי הכסף משנה (ברכות ג', ט):

ותדע דהא עיסה שנילושה במי פירות תנן דחייבת בחלה ואפ"ה אינו מברך עליה המוציא כל שלא קבע עליה הילכך ע"כ דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא אלא לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלש ברכות אפי' בכזית אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו דהיינו עיסה שנילושה במים לבד בלי שום תערובות אבל כל שיש בה שום תערובות ממי פירות או מתבלין כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו לא חייבוהו לברך המוציא ושלש ברכות אא"כ אכל שיעור שדרך בני אדם לקבוע עליו.

הקושי בדרך זו הוא, שאם מן התורה מתחייבים בהמוציא וברכת המזון, כיצד ייתכן שחכמים יורידו את הרף, ויאפשרו אכילת כיסנין ללא ברכת המזון (וישאירו את הברכה רק לקביעות סעודה). ואכן רוב הפוסקים סבורים שברכת מזונות היא הברכה המקורית על פת כיסנין. ויש מקום להאריך בכך הרבה, ואכמ"ל.

כמפורש בב"י, שזהו הא פסק הרמ"א שם בסעיף ז' שהוא פת גמור אבל כשיש בהם הרבה דבש ומיני מתיקה שקורין לעקאך שכתב הרמ"א שזהו פת בכיסנין הוא בדין ודאי ולא ספק, וכן משמע בט"ז שם סי' קס"ח סק"ז ובהגר"א, והט"ז כתב על מש"כ הב"ח בשם מהרש"ל דגם על לעקאך אין לברך במ"מ, אא"כ התבלין והדבש עיקר מקמח מעט הם דברי יחיד, וא"כ הם ודאי פת כיסנין. אך אולי ראה המ"ב לחוש גם למהרש"ל דלא כהטורי זהב מחמת שהב"ח הביא עוד אחרונים שהחמירו בזה. אבל מיני הקייקס שבמדינתנו ודאי גם למהרש"ל והב"ח ודעימייהו יודו שהם ודאי כיסנין, דהרי הצוקער והביצים והשמן הוא כמעט מרובה מן הקמח, שלכן הם בדין כיסנין ודאי.

ונראה, שפרט לסברה הכללית של הרב פיינשטיין, הרי שניתן לנמק מסיבה נוספת מדוע לברך (ברכה ראשונה בסוף הסעודה) על רוב העוגות כיום: רוב העוגות כיום הן עוגות בחושות, ומסתבר שיש להן דין טרוקנין.

הגמ' בברכות ל"ז, ב' אומרת שטרוקנין חייבים בחלה, ואילו רבין בשם ר' יוחנן אומר שהם פטורים מחלה.

הגמ' מבארת שטרוקנין הם כובא דארעא. באופן פשוט מדובר על עיסה נוזלית, שבסופו של דבר נהיתה אפוייה כמו לחם.

בשולחן ערוך (יו"ד, שכ"ט, ה-ח) פסק שטרוקנין ("יש בכירה גומא ושופכין אותה לתוכה") חייבים בחלה.

מה מברכים על טרוקנין?

גם בכך נחלקו ראשונים: בשו"ע (קס"ח, טו) פסק שברכת הטרוקנין היא מזונות, אא"כ קבע עליה סעודה, שאז מברך המוציא.

מהו טרוקנין?

רש"י אומר:

א. עושה מקום חלל בכירה ⇨ כלומר, אין כאן אפייה רגילה ⇨ שינוי באפייה.

ב. "נותן בתוכו מים וקמח" ⇨ בלילה רכה ⇨ שינוי בעיסה.

מהו הגורם החשוב לדעתו? הרשב"א (לה, א ד"ה האי כובא) מפרש ברש"י ובתוס', שהקובע הוא בלילה רכה. וכ"כ הרא"ש וכ"כ תר"י. לפי זה די בשינוי בעיסה. האפייה השונה היא רק תיאור טכני.

מאידך, הרמב"ם (ברכות ג', ט) כותב: "עיסה שנאפת בקרקע... ואין עליה צורת פת". משמע שינוי באפייה וגם שינוי בתוצאה, שאין צורת פת (אך מאידך עולה, שגם בלילה עבה נחשבת כטרוקנין, והעיקר הוא השינוי בתוצאה).

להלכה פסק השו"ע (קס"ח, טו) שעל טרוקנין מברך בורא מיני מזונות, אלא אם כן קבע, שאז מברך המוציא. הב"ח חושש לטור (לברך המוציא בכל מקרה), אך האחרונים פסקו כשו"ע.

בהסבר טרוקנין: המג"א הסביר שמדובר על שינוי בעיסה (רכה). המ"ב (בה"ל ד"ה קמח) כותב שאולי צריך שינוי בצורת הפת (כרמב"ם), והוא נשאר בצ"ע למעשה.

הרמ"א (קס"ח, יד) כותב שאם אפו בתנור דבר שבלילתו רכה, מברך המוציא. מדוע אין כאן דין טרוקנין? הביאור הלכה (ד"ה קמח) מחזק בכך את ההבנה שטרוקנין הוא שינוי בצורת הפת, ולכן בסעיף יד, כיוון שאין שינוי בצורת הפת, מברך המוציא. למגן אברהם, בסעיף טו מדובר על בלילה רכה מאוד, ולכן ברכתה מזונות, וכך ביאר המ"ב (ס"ק פח) בדעתו.

עוגות שוקולד ועוגות בחושות: לפי רש"י הרי שהן טרוקנין (ואף יותר מכך, כי מדובר על טרוקנין מתוק). לפי הרמב"ם יש מקום לבחון האם הן נחשבות כצורת פת. ואם כן, הרי שלא ייחשבו כטרוקנין. בכל מקרה, מברכים על טרוקנין בורא מיני מזונות, ואם קבע מברך המוציא וברכת המזון, שהרי הן גם מתוקות. ואף על פי כן, ישנן השלכות חשובות להגדרה המדויקת של עוגת שוקולד ועוגות בחושות.

האם יש לברך על עוגות בחושות בארוחה? לאור הנ"ל, לכאורה פשוט שיש לברך עליהן, כי מסתבר שהן נחשבות לטרוקנין, ואם כן, אין לנו ספק בברכתן, כי נפסק באופן ודאי שמברכים מזונות על טרוקנין (שלא כטור). וממילא עוגות אלו רחוקות מאוד מלחם, וברור שלא יצאו ידי חובה בברכת 'המוציא'. וכך יש לנהוג למעשה. וכן כתבו בשם הגרשו"א (בספר 'ותן ברכה'. שו"ר שכ"כ בספר 'זאת הברכה' במהדורת תשס"א, בירור הלכה סימן יב, עמ' 229).

רוב העוגות כיום הן עוגות בחושות, ואם כך עולה שעל רוב העוגות כיום יש לברך בסוף הסעודה, ורק על עוגות עם בצק ראוי להחמיר (או לאוכלן לאחר עוגה בחושה או לאוכלן לאחר הסעודה).

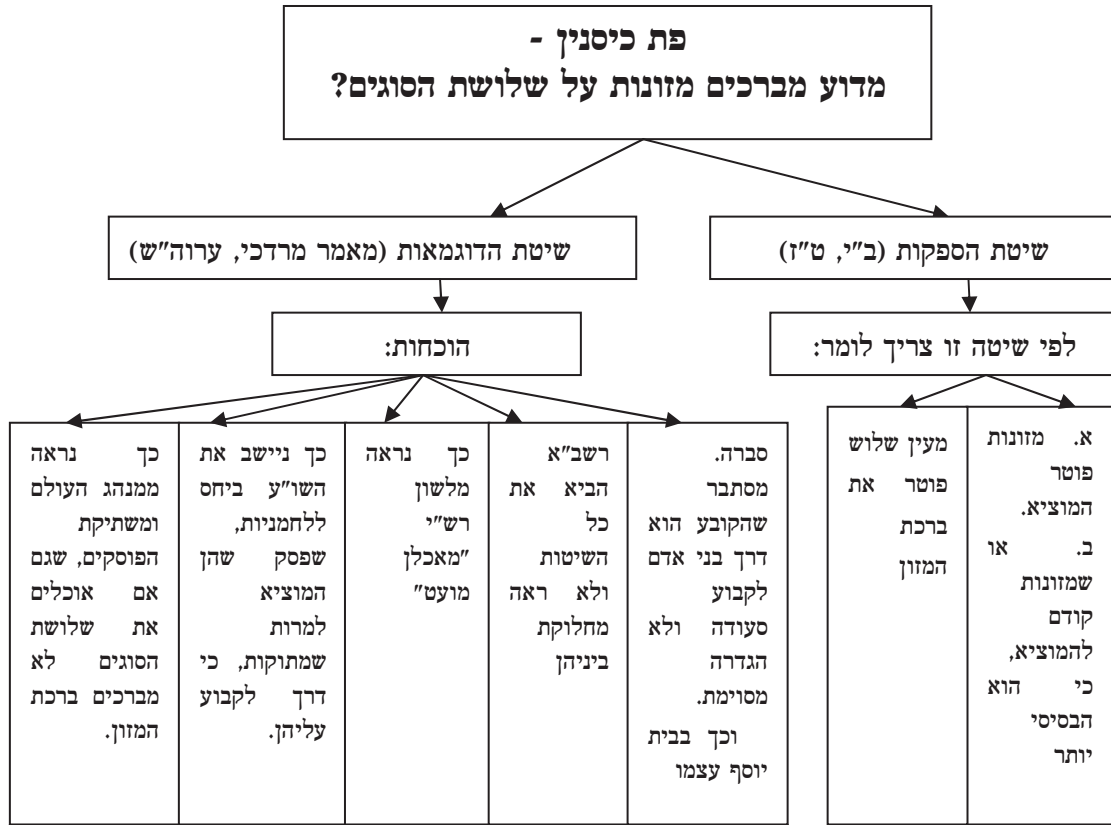
וופלים ודין טריתא: כמו כן ניתן לברך על וופלים ודומיהם בסוף הסעודה. מקור דין זה הוא דין טריתא. לא נאריך בדין זה ונציין רק את העקרונות:

הגמ' בברכות לח. אומרת שטריתא פטורה מחלה (תר"י מביאים גרסה שטריתא חייבת בחלה, אך שאר הראשונים סבורים שפטורה). מהי טריתא? הגמ' מביאה שלוש אפשרויות, אך לענייננו נציין רק אחת: "גביל מרתח". רש"י מבאר, שנותנים מים וקמח בכלי ובוחשים. דהיינו, שמדובר על נוזל שנשפך ממש. רב האי גאון (בתר"י וברשב"א) מדבר על דוגמה קיצונית יותר: שופכים קמח למים, דהיינו שאין כאן

אפילו לישה בערבוב, אלא שפיכת קמח למים.
באופן כללי, הטרייתא גרועה מן הטרוקנין, כי התוצאה היא דקה מאוד. דהיינו, שהנוזל הנ"ל מתפשט (עייין ברא"ש בהגדרה זו) על הכירה ונאפה מיד.
כמו כן, לפי דעת הבה"ל בעניין עוגות בתוך הסעודה, אזי גם על ופלים יברכו בוודאות בתוך הסעודה.

ולכן למעשה:

על עוגות שמרים שאין להן כמעט מילוי (אלא רק טעם של קינמון או קקאו) – אין לברך בסוף הסעודה (ואם רוצה להחמיר, יאכל אותם לאחר ברכת המזון או לאחר שבירך על עוגה אחרת).
על עוגות שמרים עם מילוי משמעותי (כמו שוקולד וכדומה) – המברך בסוף הארוחה לא הפסיד.
על עוגות בחושות (שהן רוב העוגות כיום, כגון עוגות שוקולד וכדומה) – מברכים בסוף הסעודה (כי הן בוודאי מזונות, וכדין טרוקנין).
על ופלים וכדומה – מברכים בסוף הסעודה (כדין טרייתא).

לשיטה זו (וייתכן בחלק מהדברים שגם לשיטת הספקות):

א. ברור שלכו"ע יברכו המוציא על חלה מתוקה (גם לספרדים) כי דרך לקבוע עליה.

ב. יברכו המוציא גם על "לחמניית מזונות" למרות שגילוישה במי פירות (ושם יש עוד סיבות).

ג. יברכו המוציא גם על פיצה אחת (לפחות מבצק רגיל).

ד. יברכו על עוגה בסיום הסעודה (כי בודאי לא נפטרה בהמוציא), וכך ביחס לרוב העוגות בימינו (כגון עוגות בחושות או מוקצפות). הבה"ל החמיר לברך רק על פת כיסנין בוודאות (מתוק וממולא. ואולי אף פריך) או לפחות על ממולא, וטוב לחוש לדבריו בעוגות שמרים עם מעט קקאו או עוגות הקרובות להם (ועוגות כאלו יש לאכול בלי ברכה, או אחרי הסעודה) אבל על עוגת שמרים עם מילוי משמעותי יברכו (בצק מתוק + מילוי; ואף במילוי לבד נראה למעשה לברך), וכן כאמור על רוב העוגות בימינו (שעשויות מבלילה ולא מבצק).

ה. לא יברך ברכת המזון גם אם אוכל את שלושת סוגי פת הבאה בכיסנין.

ו. לכן מברכים על בשר ואורז שאוכלים עם כיסנין (ולא חוששים שנפטרו כדין אכילתם עם פת).